

РОЗДІЛ 4 ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 811.162.1'37

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.1.18>

КАУЗАЦІЯ ГНІВУ В ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ТА ГРАМАТИЧНІ СТРУКТУРИ

CAUSATION OF ANGER IN POLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES: MEANS OF EXPRESSION AND GRAMMATICAL STRUCTURES

Коваленко Д.І.,

orcid.org/0000-0002-6887-6127

*молодший науковий співробітник відділу романських, германських та балтійських мов
Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України*

Гнів – це інтенсивна емоційна реакція, що виникає як відповідь на певні зовнішні чинники (несправедливість, конфлікти, перешкоди) або внутрішні чинники (переконання, моральні аспекти, цінності). Хоча в короткостроковій перспективі гнів може бути адаптивним, його неконтрольованість часто призводить до негативних наслідків для здоров'я та міжособистісних стосунків. Саме тому глибоке розуміння природи цієї емоції є критично важливим і зумовлює актуальність дослідження складних механізмів її мовного вираження та соціальної регуляції.

Наша стаття присвячена дослідженню синтаксичних і лексичних засобів вираження каузації гніву в польській мові. Під каузативністю ми розуміємо фундаментальну семантичну категорію, яка відображає причинно-наслідкові зв'язки між реаліями позамовної дійсності. Дотримуючись загальноприйнятого в лінгвістиці підходу, ми розглядаємо цю категорію на семантичному, синтаксичному та морфологічному рівнях. У польській мові каузація гніву може виражатися синтетичним способом (через окремі дієслова), а також аналітичним (через фразеологізми та складні синтаксичні конструкції, де назва емоції поєднується з допоміжним дієсловом). У роботі детально аналізується морфо-синтаксичне вираження каузаторів на прикладі польської та української мов, що дозволяє виявити специфічні національно-культурні особливості вербалізації цієї емоції.

Результати дослідження мають значну практичну користь для багатьох фахівців. Зокрема, перекладачі зможуть точніше відтворювати емоційні відтінки під час роботи з художніми та науковими текстами. Викладачі та студенти отримають нові методичні підходи для вивчення польської та української мов як іноземних, що сприятиме глибшому розумінню мовної картини світу. Крім того, ці напрацювання стануть у пригоді укладачам сучасних словників емотивної лексики або розробникам комп'ютерних систем, які спеціалізуються на автоматичному аналізі тональності текстів та точному розпізнаванні емоційних станів людини.

Ключові слова: гнів, каузація, каузатив, каузативність, лінгвістична семантика, синтаксичні конструкції, аналітичні конструкції.

Anger is an intense emotional reaction arising in response to specific external factors (injustice, conflicts, obstacles) or internal factors (personal beliefs, moral aspects, and value orientations). Although anger can fulfill an adaptive function in the short term, its lack of control often leads to negative consequences for psychophysical health and the degradation of interpersonal relationships. Therefore, a profound understanding of the nature of this emotion is critical, determining the relevance of investigating the complex mechanisms of its linguistic expression, verbalization, and social regulation in modern society.

This article is dedicated to a comprehensive study of the syntactic and lexical means of expressing the causation of anger in the Polish language. By causality, we understand a fundamental semantic category that reflects cause-and-effect relationships between the realities of extralinguistic reality. Following a generally accepted linguistic approach, we consider this category at the semantic, syntactic, and morphological levels. In the Polish language, the causation of anger can be expressed synthetically (through individual verbs) as well as analytically (through phraseological units and complex syntactic constructions where the name of the emotion is combined with an auxiliary verb). The work provides a detailed analysis of the morphosyntactic expression of causators based on a comparison of Polish and Ukrainian, which allows for identifying common Slavic parallels and specific national-cultural features of the verbalization of this intense emotion.

The results of the study have significant practical utility for a wide range of specialists. In particular, translators will be able to more accurately reproduce complex emotional nuances when working with literary and scientific texts. Teachers and students will gain new methodological approaches for studying Polish and Ukrainian as foreign languages, facilitating a better understanding of the linguistic worldview of related peoples. Furthermore, these findings will be useful for lexicographers compiling modern dictionaries of emotive vocabulary or for developers of intelligent computer systems specializing in automated sentiment analysis and the precise recognition of human emotional states in the digital environment.

Key words: anger, causation, causative, causativity, linguistic semantics, syntactic constructions, analytic constructions.

Постановка проблеми. Гнів як фундаментальний стан людської психіки посідає особливе місце в системі емоційних концептів, оскільки він має високу інтенсивність і значний вплив на соціальну взаємодію. Американський психолог Керол Ізард, вивчаючи психологію емоцій, визначає гнів як фундаментальну емоцію. Вчений пише про те, що гнів – це негативний емоційний стан, який протікає у формі афекту. Такий стан зазвичай спричиняється раптовим виникненням серйозної перешкоди на шляху до задоволення виключно важливої для суб'єкта потреби. Серед причин, які можуть викликати гнів, К. Ізард виділяє такі: нанесені людині образи, несправедливі дії та вчинки оточуючих осіб [4].

З погляду мовознавства, вивчення гніву є критично важливим, адже емоції не існують у вакуумі, а знаходять своє вираження через специфічні мовні коди, метафори та граматичні структури. Дослідження способів вербалізації гніву дозволяє лінгвістам реконструювати «мовну картину світу» конкретного народу, виявити культурні табу та особливості сприйняття причинно-наслідкових зв'язків.

Аналіз останніх досліджень. Проблема каузації емоцій є об'єктом уваги низки українських та польських мовознавців, серед яких Агнешка Миколайчук, Наталія Леміш, Оксана Лощинська, Лариса Ніколаєнко та ін. Більшість дослідників визначає каузативність як семантичну категорію, що експлікує причинно-наслідкові зв'язки між реаліями позамовної дійсності. Емотивні каузативні дієслова (каузативи) визначаються як лексичні одиниці, що позначають вплив на об'єкт, унаслідок якого відбувається зміна його емоційного стану (наприклад, розгнівати, розсердити, порадувати). Дієслова, що позначають безпосередні емоційні переживання, кваліфікуються як декаузативи; вони, як правило, формують корелятивні пари з каузативами (наприклад, розгнівати – розгніватися, розсердити – розсердитися).

Методологічну основу нашого дослідження становить комплексний підхід, що поєднує загальнонаукові та спеціальні лінгвістичні методи. Основним методом став компаративний аналіз, який дозволив виявити спільні та специфічні риси у вербалізації каузації гніву в польській та українській мовах. Для збору та первинного оброблення фактичного матеріалу було застосовано метод суцільної вибірки з лексикографічних джерел та корпусів обох мов.

Розглядаючи гнів з мовознавчої точки зору в універсальному словнику польської мови знаходимо таке визначення: gniew – gwałtowna reakcja

na jakiś przykry bodziec zewnętrzny wyrażająca się niezadowoleniem i agresją [USJP]. У словнику української мови гнів визначається як почуття сильного обурення; стан нервового збудження роздратування [СУМ].

Метою даного дослідження є опис та комплексний аналіз предикатів зі значенням 'каузація гніву'. Для збору фактичного матеріалу ми використали Національний корпус польської мови та корпус української мови (ГРАК).

Виклад основного матеріалу. У польській та українській мовах каузація гніву може бути виражена як синтетичним, так і аналітичним способом. Синтетичні каузативи – це дієслова, які утворюють синонімічний ряд. У польській мові, це дієслова: *gniewać, rozgniewać, zgniewać, pogńiewać, złościć, zezłościć, rozzłościć, sierzdzić, rozsierdzić, irytować, poirytować, podirytować, zirytować, denerwować, zdenerwować, podenerwować, rozszrożyć, zezlić, zbulwersować, rozognić, rozgorączkować, rozjuszyć, wzburzyć, rozjątrzyć*; наприклад: „Gniewa mnie ta szczególna okoliczność, że wracam szlakiem śmierci” [T. Konwicki, Dziura w niebie]; „Żart tak rozgniewał króla, że zakazał odtąd używania jakichkolwiek przebrań i teraz wszyscy goście reductowi mogą nosić tylko jednakowe czarne domina” [M. Brandys, Nieznany Książę Poniatowski]; „Bywa, że bogowie zagniewani wodę skryją, a co ich zgniewało, nie wiesz” [Z. Kossak, Przymierze]; „Twierdzi, że nie ma w nim niechęci do niej, o którą ona go posądza, choć złości go troska o jego zdrowie, jaką uprzednio wyraziła” [K. Jedliński, Trening interpersonalny].

До синтетичних конструкцій серед розмовних одиниць польської мови належать дієслова: *wkurzyć, wnerwić, wpienić, wściec, rozwścieklić, rozwścieczyć, zbiesić, podminować*, наприклад: „Sama dodaje potem, że właściwie wkurza ją to, że każdy facet w końcu zaczyna ją po prostu podrywać i wszystkim chodzi tylko o jedno [M. Cegielski, Masala]”; „Zepsuł on i zbiesił tych prozaików, którzy najlepiej by zrobili, gdyby snuli opowieści «jak z życia», starając się przynajmniej, żeby czytelnik po paru stronicach ich dzieł z nudy na bok nie odkładał [Cz. Miłosz, O Marysi, co straciła siebie]”.

В українській мові каузація гніву виражається за допомогою дієслів: *гнівати, розгнівати, розгнівити, злити, розізнити, сердити, розсердити, дратувати, роздратувати, нервувати, рознервувати, розгарячити, розлютити, розлютувати, розбурхати*; а також розмовними одиницями: *розмордувати, бісити, вибісити*. Наприклад: „Тим більше її гнівало, коли хтось необережно збивав на горді картопляний цвіт, коли хтось зри-

вав цибулю із стрілкою, яка згодом могла б дати насіння, коли хтось виривав усю стеблину кропу, замість нащипати дрібного листя [Є. Гуцало, Запах кропу]”, “Ще *злить* мене сей культ празникування, все одно як культ вінчання, у людей, що нібито не вірять в те, во ім’я чого установлені і свята, і обряди [Л. Українка, Лист до О.П. Косач], “Зараз вони були повні тепла і приязні ... що *бісило* мене ще більше, ніж кілька хвилин тому [К. Петухова, Легенда золоті кицьки]”.

Каузація гніву в аналізованих мовах також може здійснюватись аналітичним способом – за допомогою синтаксичних конструкцій, що містять допоміжне дієслово та іменникову назву емоції. Допоміжні дієслова – це основа аналітичних конструкцій, оскільки вони позначають каузацію емоційного стану і в парі з емотивом-номінативом позначають інтенсифікацію емоції та посилення її впливу на об’єкт комунікативної ситуації. У польській мові знаходимо приклади: *wyprowadzić (wytrącić) z równowagi, doprowadzić do szaleństwa, doprowadzić do irytacji, doprowadzić do szalu, doprowadzić do wściekłości, wywołać gniew, pobudzić do gniewu*: “Тим питанням *doprowadził* mnie *do szalu*, bo rzeczywiście zacząłem się zastanawiać, czy ja tam szedłem z poczuciem, że idę do kogoś bliskiego” [R. Grzela].

В українській мові знаходимо подібні приклади: *вивести з рівноваги, довести до божевілля, довести до роздратування, довести до шаленства, довести до люті, викликати гнів, побудити до гніву*: “Але коли до відходу поїзда залишалося півтори години, з лабораторії відповіли те ж саме – Ганни не було. Юрія це *вивело з рівноваги*”.

До аналітичного способу також відносять вираження каузації гніву за допомогою фразеологічних одиниць: *doprowadzić do białej gorączki, działać komuś na nerwy, działać na kogoś jak czerwona płachta na byka, grać komuś na nerwach, poszarpać komuś nerwy, psuć komuś krew*, наприклад: “...powiedziała zaraz potem, a przy tym nie przestawała zadawać się z tym szczurem, co mnie *do białej gorączki doprowadzało* [C. Skrzyposzek, Wolna Trybuna], “Powoli *wyłaził* na brzeg, *czesał* się z niezmierną starannością, ospale *wdziewał* czarne portki i *białą koszulę* – specjalnie *grał na nerwach* [J. Pilch, Moje pierwsze samobójstwo i dziewięć innych opowieści].

Серед аналітичних конструкцій української мови знаходимо подібні приклади, як от: *довести до гарячки, діяти на когось як червона ганчірка на бика, діяти комусь на нерви, грати комусь на нервах, псувати комусь нерви*, наприклад:

„Вже пів на сьому. Ці столичні сеньйори уміють *грати на нервах* [Ю. Бедзик, Великий день інків], „І я на позір викладала на свою нічну тумбочку який-небудь детективчик, котрий діяв на нього, мов *червона ганчірка на бика* [І. Роздобудько, Якби]. Окрім перелічених в українській мові вживаються фразеологізми з дієсловами “колотити” і “розпикати”, наприклад: *колотити душу, розпикати душу, розпикати серце, а також брати за печінки, вимотати печінки, довести до сказу*, які також виражають каузацію гніву: „Мене завжди *за печінки бере*, коли я чую балачки про методи [К. Чапек, Купон]”, „Але давай поговоримо, як облаштуємося, а поки що відсунься, а то *до сказу мене доведеш* [Дж. Стейнбек, Грона гніву]”.

Щодо морфологічної реалізації каузативів гніву, вони представлені в обох мовах за допомогою дієприслівників у поєднанні з іменниковими назвами емоцій, напр.: „Czytała mi przez ramię, chuchając przy tym w ucho i *doprowadzając do szalu*” [E. Białołęcka. Kamień na szczycie. Kroniki Drugiego Kręgu]; „Górnicy jako grupa zawodowa nie są czymś specjalnym, by inaczej do nich podchodzić – *wyznała, wywołując irytację*” [Górnice niepokoję. «Euroregio Glacensis», nr 10(168)], „Але поскільки чутки про дійсну причину передчасної втрати вже другий день будоражать молоді серця, *wyklikając gniew i oburzenia*, це обурення звучить в устах майже всіх промовців [О. Довженко, Поема про море]”, „... Іздру очолював зграю розбійників, що грабувала найзаможніші вілли, *доводячи до божевілля власті*, наводячи жах на обивателів [Ж. Амаду, Про дівчину, що зарізала капітана кухонним ножем]”; або це можуть бути дієприкметники в пасиві в поєднанні з іменниковою назвою емоції, напр.: „Saul, *doprowadzony do białej gorączki* wojną podjazdową, ścigał Dawida z coraz większą zaciekłością, stawiając na nogi wszystkie swoje siły zbrojne” [Z. Kosidowski. Opowieści biblijne], „А вона, за натурою ледача та ще й *доведена до сказу*, – два основні її пороки, – інколи відповідала на ці люб’язності слівцями, в яких сам сатана впізнав би себе скоріше, ніж у словах тих, хто піднімав її на глум [А. Мандзоні, Заручені]”.

На синтаксичному рівні каузатив у обох мовах зазвичай займає позицію присудка, напр.: „Julek zdał sobie sprawę, że Marian może mieć rację. *Rozgniewało go to*” [I. Jurgielewiczowa. Ten obcy]; „Najmniejsze niepowodzenia *doprowadzały go do wściekłości*” [J. Brzechwa. Gdy owoc dojrzewa]. „...і хоча *gniewała* його наша сміливість не тупати сліпо його слідами, спорив з нами серйозно... [Б. Небесьо, Любовний трикутник: Іван Франко – народ – модернізм]”, „Коли ж Єва, отямившись,

стала благати мужа не робити цього, тим *розі-злила* його ще більше! [А. Кокотюха, Привид із Валової]”.

Якщо у ролі каузатива виступають дієприслівники, то вони лише вказують на додаткову дію, або стан, якій відбувається з експреїєнцером. На синтаксичному рівні вони займають позицію обставини: „Mówiąc szczerze, zgiełk i hałas robił także pana helikopter TVN, latający nad boiskiem treningowym Polaków, *irytując* Beenhakera” [S. Mizerski. «Polityka», nr 2658]; „Wolą pisma pobożne, religijne, bez trudnych pytań, dostarczające prostych odpowiedzi i umacniające w wierze już przekonanych, *irytując* na ogół tych, którzy na Kościół patrzą z daleka” [Opinie. «Polityka», nr 2660]; „Teraz marzy mi się trójkołówka – mówi, denerwując wprost żonę Zofię, która chciałaby, żeby mąż, zamiast w przydomowym warsztacie, więcej czasu spędzał z rodziną” [G. Chmielowski. Górnik z pomysłami], „замовлена дівиця поцепила білу хламиду і сновигала королівською резиденцією, дратуючи адміністративних працівників питаннями [М. Соколян, Цурпалки]”, „Упав він в озеро, розізливши й падінням, і криками сомів, що спали [І. Будз, Детективне агентство Кота Макса]”.

Дієприкметники, у ролі каузативів, своєю чер-

гою, можуть займати позицію означення, напр.: „...Andrzej Miś, w trakcie programu *zdenerwowany* przez dyrektora, zasłabł i został odwieziony do szpitala [S. Barwińska, Mobbing]”, „...він заздрив, сам собі у тому не повиняючись, на щирі веселощі людські, а сьогодні, *роздратований* невдачею з Галькою, він ще дужче лютував на мужиче непокірство [В. Леонтович, Пани й люди]”.

Висновки. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що в польській мові, порівняно з українською, спостерігається значна варіативність аналітичних конструкцій для вираження каузації гніву. Зіставний аналіз польських та українських каузативів виявив значну кількість семантичних паралелей, що зумовлено генетичною спорідненістю мов. Проте було ідентифіковано й специфічні національно-культурні особливості, що виявляються у виборі лексичних засобів та метафоричних переносів, характерних для кожної з мовних спільнот. Результати роботи підтверджують необхідність глибокого вивчення емотивної лексики для потреб сучасного перекладознавства, лінгводидактики та розробки систем штучного інтелекту, здатних до точного розпізнавання емоційної тональності тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Генеральний регіональний анотований корпус української мови (ГПАК). URL: <http://uacorporus.org> (дата звернення: 22.12.2025).
2. Лозинська О. Фразеосемантичне поле „гнів” у польській мові (на матеріалі польської кінематографічної фразеології). Zielonogórskie seminaria językoznawcze. 2016. С. 137–150.
3. Прокопович Ф. Філософські твори : у 3 т. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 3. 524 с.
4. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
5. Izard C. The psychology of emotions. New York : Plenum Press, 1991. 451 p.
6. Mikołajczuk A. Gniew we współczesnym języku polskim: analiza semantyczna. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1999. 256 s.
7. Narodowy Korpus Języka Polskiego. URL: <https://nkjp.pl> (дата звернення: 10.12.2025).
8. Uniwersalny Słownik Języka Polskiego. URL: <https://usjp.pwn.pl> (дата звернення: 10.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025